

Chih-chih Ch'an-yü'nün Siyasi Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme

An Evaluation on Chih-chih Ch'an-yü's Political Activities

Muhammet ŞEKER¹

Özet

Ch'an-yü soyundan olmasına rağmen halk arasında düşük bir görevde bulunan Hu-t'u-wu-ssu, küçük kardeşi Hu-han-yeh'nin *Ch'an-yü*, olarak tahta çıkmasıyla *Sol Bilge Beyi* olmuştur. Han Hanedanı'nın faaliyetleri sonucu Hsiung-nu topraklarında aynı anda beş *Ch'an-yü* ortaya çıkmıştır. Bu beş *Ch'an-yü*'den birisi de kendisini "Chih-chih *Ch'an-yü*" ilan eden Hu-t'u-wu-ssu'dur. Hu-han-yeh, Han Hanedanı'na sığınırken, Chih-chih *Ch'an-yü* ise Orhun Vadisi'nde kalmıştır. Böylece Hsiung-nular, M.Ö. 54 yılında ilk kez bölünmüştür. Doğuda güçlü bir Han Hanedanı olması sebebiyle Chih-chih, Orhun Vadisi'nin batısını hâkimiyeti altına almaya çalışmıştır. Stratejik bir hata ile kendisine yollanan Çin elçisini öldürerek Han Hanedanı'nın tepkisini çekmiştir. Son savaşına Han Hanedanı'na karşı kale savunması yaparak giren Chih-chih, bu savaş esnasında hayatını kaybetmiştir. Kendisine bir kale yaptırmasıyla, ağır zırhlı askerleri ile Chih-chih alışılmış hafif zırhlı ve atlı askerlerden oluşan ordunun dışına çıkmıştır. Bu çalışmada, Chih-chih'nin kendisini *Ch'an-yü* ilan etmesinden hayatını kaybettiği zamana kadar gerçekleştirdiği faaliyetleri, Çin'deki Han Hanedanı ile mücadeleleri genel olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Chih-chih, Hun, Hsiung-nu, Han Hanedanı, Mo-tu

¹ Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, E Posta: muhammetseker16@gmail.com

Abstract

Hu-t'u-wu-ssu, who was in a low position among his people although he was from Ch'an-yü family, upgraded to the position of *Left Bilge Beg*, in other words "the crown prince", with his younger brother Hu-han-yeh's ascending to the throne as "Ch'an-yü". As a result of The Dynasty of Han's destructive facilities, there occurred five Ch'an-yü at the same time in Hsiung-nu Lands. Hu-t'u-wu-ssu, who is one of these five Ch'an-yü, declared himself as "Chih-chih Ch'an-yü". Hu-han-yeh, took shelter in The Dynasty of Han, as Chih-chih Ch'an-yü stayed in the Valley of Orkhon. By this way, Hsiung-nus were divided for the first time in the year of 54 B.C. Chih-chih tried to domineer the West part of the Orkhon Valley due to the existence of mighty Dynasty of Han in the east part. Chih-chih, got into his last war by defending the fortress, last his life during this war. By making himself a fortress and with heavily armoured soldiers. Chih-chih he got out of the ordinary light armoured and cavalry soldiers. In this research it will be briefly about the facilities he has done between the times that he declared himself as Ch'an-yü and the time he spent his life and his struggles with the Dynasty of Han.²

Keywords: Chih-chih, Hun, Hsiung-nu, Han Dynasty, Mo-tu

² Çeviride desteklerini esirgemeyen Esra AKÇA, Merve AKPINAR ve M. Gürkan ALTAY'a teşekkürü bir borç biliriz.

GİRİŞ

Hsiung-nu'lar M.Ö. 209 yılında Mo-tu *Ch'an-yü'nün* başa geçmesi ile güçlenerek yaklaşık 80 yıl Orta Asya'da üstünlüklerini sürdürmüşlerdi. Ancak zamanla güçlenen Çin'in Han Hanedanı (M.Ö.206-M.S.220), bölgedeki siyasi otoritesini arttırmaya başlayınca güçler dengesi yeniden şekillenmişti. Hsiung-nu'ların kendi iç karışıklıklarının yanı sıra Han Hanedanı'nın da güçlü bir taraf olması, Hunların bölünme sürecinin başlamasına neden olmuştur. M.Ö. 60 yılında çıkan hâkimiyet değişikliği, ikiye bölünmenin yolunu açmıştır. (Ercilasun 2014, s.13-14)

M.Ö. 60 yılında Hsü-lü-ch'üan-ch'ü *Ch'an-yü* ölünce, yerine Wo-yen-ch'ü-ti *Ch'an-yü* geçti. Wo-yen-ch'ü-t'ü *Ch'an-yü*, başa geçtiği ilk zamanlarda çok acımasızdı. Hsü-lü-ch'üan-ch'ü *Ch'an-yü* zamanında nüfuzlu olan Hsing-wei-yang gibi soyluların hepsini öldürdü. Tahta çıkmasına yardım eden Chuan-ch'ü Yen-chih'nin kardeşi Tu-lung-ch'i'yi göreve getirdi. Aynı zamanda Hsü-lü-ch'üan-ch'ü *Ch'an-yü'nün* oğulları, kardeşleri ve yakın akrabalarının hepsini azlederek kendi oğul ve kardeşlerini onların yerine getirdi. Hsü-lü-ch'üan-ch'ü *Ch'an-yü'nün* oğlu olan Chi-hou-san başa geçemeyince kaçarak kayınpederi Wu-ch'an-mu'ya sığındı. Wu-ch'an-mu önceleri Wu-sunlarla K'ang-chüelerin arasında küçük bir ülkenin lideriydi. Birkaç defa baskına uğrayınca binlerce kişilik halkıyla Hsiung-nulara gelip tâbi olmuştu (Onat vd. 2015, s. 50-51).

Hu-lu-ku *Ch'an-yü* de yeğeni *Jin-chu Beyi'nin* ablasını Wu-ch'an-mu ile evlendirmiş ve onu kendi halkının lideri yapıp sağ bölgeye yerleştirmişti. *Jih-chu Beyi* Hsien-hsien-ch'an'ın *Sol Bilge Beyi* olan babası, *Ch'an-yü* olması gerekirken yerini Hu-lu-ku *Ch'an-yü'ye* bırakmış, Hu-lu-ku *Ch'an-yü* de ona başa geçme sözü vermişti. Halk arasında bu sebeple *Jin-chu Beyi'nin Ch'an-yü* olması gerektiği çok konuşuluyordu (Onat vd. 2015, s. 51).

Ertesi yıl (M.Ö. 59), Wo-yen-ch'ü-ti *Ch'an-yü*, Hsien-hsien-ch'an'ın iki kardeşini öldürdü. Bunun üzerine Yü-chien beyleri doğuya göç etmeye karar verdiler. Wo-yen-ch'ü-ti *Ch'an-yü* onların üzerine bir ordu yolladı. Ordu, on binlerce kayıp verdi ve başarılı olamadı. Wo-yen-ch'ü-ti *Ch'an-yü*, başa geçeli iki yıl olmasına rağmen zorbalığı ve verdiği ölüm cezaları yüzünden halkı ona itaat etmemişti. (Onat vd. 2015, s. 51)

Ertesi yıl (M.Ö.), Wu-huanlar³, Hsiung-nuların doğu sınırındaki Ku-hsi *Beyi*'ne hücum ederek çok sayıda insanı esir alınca Wo-yen-ch'ü-ti *Ch'an-yü* çok kızdı. Ku-hsi *Beyi* korkarak Wu-ch'an-mu ve Sol bölgenin ileri gelenleri ile birlikte Chi-hou-shan'ı Huhan-yeh *Ch'an-yü* olarak ilân etti. Sol taraf askerlerinden kırk bin-elli bin kişiyi batıya sevk ederek Wo-yen-ch'ü-ti'ye saldırdılar ve Ku-chü Nehri'nin kuzeyine kadar geldiler. Savaş başlamadan Wo-yen-ch'ü-ti'nin askerleri kaçtı. *Sağ Bilge Beyi* olan kardeşi Yin-wu-jo'dan beklediği yardımı alamayınca Wo-yen-ch'ü-ti *Ch'an-yü* çok öfkelenerek intihar etti (Onat vd. 2015, s. 51-52; Gumilev 2002, s. 175; Gömeç 2012, s. 158; Ercilasun 2014, s. 18).

Wo-yen-ch'ü-ti'nin intiharı ile Huhan-yeh tek ve meşru *Ch'an-yü* olarak kaldı. Huhan-yeh *Ch'an-yü* tahta çıktığı sıralarda Çin oldukça güçlenmişti. Çin, Hsiung-nular arasında büyük ayrılık tohumları atmaya başlamıştı (Ögel 2015, s. 141).

Hsiung-nu beylerinin birbirleriyle olan anlaşmazlıkları mücadeleyi şiddetlendirdi. Huhan-yeh *Ch'an-yü*, M.Ö. 58 yılında sarayına döndü. Ardından halk arasında bulunan ağabeyi Hu-t'u-wu-ssu'yı getirtip onu *Sol Lu-li Beyi* yaptı ve *Sağ Bilge Beyliği*'nin ileri gelenlerine bir kişi göndererek *Sağ Bilge Beyi*'nin öldürülmesini istediğini bildirdi. Aynı yılın (M.Ö. 58) kış mevsiminde, Tu-lung-ch'i, *Sağ Bilge Beyi* ile birlikte *Jih-chu Beyi* Po-hsü-t'ang'ı T'u-ch'i *Ch'an-yü*, olarak başa geçirmişler ve on binlerce kişilik bir orduyu doğuya göndererek Huhan-yeh *Ch'an-yü*'ye baskın yapmışlardı. Huhan-yeh *Ch'an-yü*'nün askerleri yenilip kaçmıştı. T'u-ch'i *Ch'an-yü* büyük oğlu Tu-t'u-wu-hsi'yi *Sol Lu-li Beyi*, küçük oğlu Ku-mo-lo-t'ou'yu *Sağ Lu-li Beyi* görevine getirerek, onları Huhan-yeh *Ch'an-yü*'nün sarayında bırakmış ve geri dönmüştü. (Onat vd. 2015, s. 53; Gumilev 2002, s. 175; Gömeç 2012, s. 159)

Ertesi yılın (M.Ö. 57) sonbaharında, T'u-ch'i *Ch'an-yü*, *Jih-chu Beyi* Hsien-hsien-ch'an'ın ağabeyi *Sağ Yü-chien Beyi*'ni ve Wu-chieh *Garnizon Komutanını* yirmişer bin atıyla Huhan-yeh *Ch'an-yü*'ye karşı savunma yapmaları için doğuya göndermiş ve orada mevzilendirmişti. Bu sırada, batı bölgesindeki Hu-chieh *Beyi* gelerek Wei-li Tang-hu ile gizli bir plân yapmış, birlikte *Sağ Bilge Beyi*'ne iftira atıp kendisini Wu-chieh *Ch'an-yü* ilan etmek istediğini söylemişlerdi. Bunun üzerine T'u-ch'i *Ch'an-yü*, *Sağ Bilge Beyi*'ni ve oğlunu öldürtmüş ancak daha sonra hata yapmış olduğunu öğrenince, bu kez Wei-li Tang-hu'yu

³ Fu Ch'ien'in açıklamasına göre Tung (Doğu) Hu'lar, Wu-huan'ların atası olup sonradan bunlara sien-pei denmiştir. Ancak bu açıklama daha sonraki kaynaklarda bulunan bilgilerle çelişmektedir. Tung-hu esasen bir kavim adıdır. Mo-tu *Ch'an-yü* tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Wu-huan ve Hsien-pei dağlarına kaçmışlar, buralara yerleşmişlerdir. Dolayısıyla aynı kökenden çıkan iki gruptur. (Onat vd. 2015, s. 106) Wu-huan'lar hakkında detaylı bilgi için bkz. (Eberhard 1996, s. 48-49)

öldürmüştü. Bunun üzerine, Hu-chieh *Beyi* korkup isyan ederek kaçmış ve kendisini Hu-chieh *Ch'an-yü* ilan etmişti. Sağ Yü-chien *Beyi* bunu duyunca, derhal kendisini Chü-li *Ch'an-yü* ilan etmişti. Wu-chieh Garnizon Komutanı da kendisini Wu-chieh *Ch'an-yü* ilan etmişti. Toplam beş *Ch'an-yü* olmuştu. T'u-ch'i *Ch'an-yü*, bizzat komuta ettiği ordusu ile doğuda Chü-li *Ch'an-yü*'ye hücum etmiş, Tu-lung-ch'i'yi de Wu-chieh'ye saldırması için göndermişti. Wu-chieh ve Chü-li her ikisi de yenilerek kuzeybatıya kaçarak Hu-chieh *Ch'an-yü'nün* ordusu ile birleşmişler ve böylece kırk bin kişi olmuşlardı. Wu-chieh ve Hu-chieh ikisi de *Ch'an-yü* unvanlarını bırakmışlar, güçlerini birleştirip Chü-li'nin *Ch'an-yü'lüğünü* tanıyarak onu desteklemişlerdi. T'u-ch'i *Ch'an-yü* bunu duyunca, *Sol Kanat Büyük Generali* ve bir garnizon komutanını kırk bin atlı ile Hu-han-yeh *Ch'an-yü*'ye karşı savunmada bulunmaları için doğuda ayrı ayrı yerleştirmiş, kendisi de komutasındaki kırk bin atlı ile batı Chü-li *Ch'an-yü*'ye saldırmıştı. Chü-li *Ch'an-yü* yenilip kuzeybatıya kaçmış, böylece T'u-ch'i *Ch'an-yü* ordusuyla güneybatıya giderek, T'a-tun'da yerleşmişti (Onat vd. 2015, s. 54; Gumilev 2002, s. 176; Gömeç 2012, s. 160; Ercilasun 2014, s. 18).

Ertesi yıl (M.Ö. 56), Hu-han-yeh *Ch'an-yü*, kardeşi *Sağ Lu-li Beyi* ve diğerlerini batıda T'u-ch'i *Ch'an-yü'nün* askerlerini mevzilendirdiği yere hücum etmeleri için göndermiş ve on binden fazla kişi öldürülmüş veya esir alınmıştı. T'u-ch'i *Ch'an-yü* bunu duyunca, derhal bizzat komuta ettiği altmış bin atlıyla Hu-han-yeh *Ch'an-yü*'ye karşı saldırıya geçmişti. 1000 li (~415 km) yol aldıktan sonra henüz Nu-ku'ya varmamıştı ki Hu-han-yeh *Ch'an-yü'nün* yaklaşık kırk bin kişilik ordusu ile karşılaşmış ve savaşa girişmişlerdi. T'u-ch'i *Ch'an-yü'nün* ordusu yenilmiş, kendisi de intihar etmişti. Bunun üzerine, Tu-lung-ch'i ile T'u-ch'i'nin küçük oğlu *Sağ Lu-li Beyi* Ku-mo-lo-t'ou kaçarak Han Devletine sığınmış ve Chü-li *Ch'an-yü* de doğuda Hu-han-yeh *Ch'an-yü*'ye tabi olmuştu. Hu-han-yeh *Ch'an-yü'nün* emrindeki *Sol Kanat Büyük Generali* Wu-li-ch'ü ve babası Hu-shu-lei unvanlı Wu-li-ch'ü'ye *Hsin-ch'eng Hou*, Wu-li-wen-tun'a da *Í-yang Hou* unvanlarını vermişti. Bu sırada Li Ling'in oğlu, Wu-chieh Garnizon Komutanı yeniden *Ch'an-yü* ilan edilmişti. Hu-han-yeh *Ch'an-yü* onu yakalayıp öldürmüş, ardından *Ch'an-yü'nün* sarayının bulunduğu yeri tekrar kendi merkezi yapmış ancak halkının sayısı azalarak on binlere düşmüştü. T'u-ch'i *Ch'an-yü'nün* küçük kuzeni Hsiu-hsun *Beyi* bizzat komuta ettiği beş yüz-altı yüz atlı ile *Sol Büyük Chü-ch'ü*'ye saldırıp onu öldürmüş, askerlerini ordusuna katarak kendini Jun-chen *Ch'an-yü* ilan etmişti. Bundan sonra, Hu-han-yeh *Ch'an-yü'nün* ağabeyi *Sol Bilge Beyi* Hu-t'u-wu-ssu da

doğu sınırında, kendini Chih-chih-ku-tu-hou⁴ (Chih-chih) *Ch'an-yü* ilan etmişti. Bundan iki yıl sonra (M.Ö. 54), Jun-chen *Ch'an-yü* askerleriyle doğuda Chih-chih *Ch'an-yü*'ye saldırmıştı. Chih-chih, yapılan savaşta onu öldürmüş askerlerini kendisine katıp ilerleyerek Hu-han-yeh'ye hücum etmişti. Hu-han-yeh yenilip askerleri kaçınca Chih-chih, *Ch'an-yü*'nün merkezini kendine başkent yapmıştı (Onat vd. 2015, s. 54-55; Gumilev 2002, s. 176-177; Gömeç 2012, s. 161-162; Ercilasun, 2014, s. 19).

Bahaeddin Ögel, De Groot'un, Chih-chih kelimesinin anlamının, Hsiung-nuların ülkesinde yer alan "Chih-chih" adlı bir ırmak bölgesinden gelmekte olduğunu ifade etmekte, kendisi de, bu açıklamayı, yer adlarını, "*Ch'an-yü*lük unvanı olarak kullanan Hsiung-nu *Ch'an-yü*leri yok değildi." diyerek desteklemektedir (Ögel 2015, s. 142).

Anlaşıldığına göre Chih-chih'nın M.Ö. 60'da babası ölünce ve devlet içinde karışıklıklar ile kan dökmelerin başlaması ile soyluluk rütbe ve unvanları elinden alınmıştı. Bundan sonra da uzak bir bölge veya bir boyun üzerine tayin edilmişti. Küçük kardeşi Hsiung-nu tahtına çıkınca da *Sol Bilge* Beyliği'ne, yani veliahtlığa kadar yükselmişti (Ögel 2015, s. 142).

Chih-chih *Ch'an-yü*, M.Ö. 54 yılında saltanat yarışının diğer adaylarından olan Jun-chen *Ch'an-yü* ile savaştı ve onu öldürdü. Jun-chen'in askerlerini de kendisine katan Chih-chih, Hu-han-yeh'ye saldırdı. Hu-han-yeh yenilip kaçınca, Hu-han-yeh'nin merkezi olan Orhun Vadisi'ni kendisine başkent yaptı (Onat 2012, s. 54-55; Gömeç 2012, s. 162; Gumilev 2012, s. 177; Ercilasun 2014, s. 19).

Hu-han-yeh'nin yenilmesi üzerine, *Sol İ-chih-tzu Beyi* Hu-han-yeh için bir plân yapmış, Çin sarayına gidip Han Hanedanı'nın hizmetine girerek Han'dan yardım istemelerini, ancak bu şekilde Hsiung-nuların huzura kavuşabileceğini önermişti. Kurultaydaki uzun tartışmaların ardından Hu-han-yeh, *Sol İ-chih-tzu*'nun fikrini uyguladı (Onat 2012, s. 56; Gömeç 2012, s. 162-163; Gumilev 2012, s. 178-179; Ercilasun 2014, s. 19-20). Hu-han-yeh'nin Çin'e sığınması ile Chih-chih, bozkırın tek hâkimi olarak kalmış ve ona katılımlar

⁴ Hsiung-nu devlet teşkilatında Ku-tu Hou unvanı, çok aşağılarda yer alan bir memuriyet ve rütbeydi. Hsiung-nularda bu unvanı taşıyanlar ancak soylu Hsiung-nu boylarının dışında kalan diğer Hsiung-nu boylarının büyük başkanları olabilirlerdi. Bununla beraber bu unvanı taşıyanların askerlerinin sayıları, on bini aşardı. Bunlar, daha çok idari işleri desteklerlerdi. Anlaşıldığına göre Chih-chih'nın gençliğindeki unvanı ile vazifesi, bundan da aşağıdaydı. Devlet içindeki büyük hiyerarşiyi gösteren, Sağ veya Sol unvanlarını da taşııyordu (Ögel 2015, s. 141-142). Sol-Sağ Ku-tu-Hou'lar devlet yönetimine yardımcı olurlardı. (Onat vd. 2015, s. 8).

artmıştır. Hu-han-yeh'nin ardından Chih-chih da oğlunu rehin⁵ olarak Çin'e yolladı (M.Ö. 53) (Onat 2012, s. 58; Ögel 2015, s. 148; Gömeç 2012, s. 169-170; Gumilev 2012, s. 184).

Hu-han-yeh'nin Han Hanedanı'na sığınma kararından memnun olmayanlar, memleketi sattığını söylüyorlardı. Hsiung-nuların bağımsızlığına zarar verdiği düşünüyorlardı. Chih-chih, sadece Hu-han-yeh'ye karşı değil onu himaye eden Han Hanedanı'na da karşı direnişin sembolü hâline geliyordu. Bu durumdan istifade eden Chih-chih, Çin ordusunun muhafazası altındaki Doğu ve Güney eyaletlerini hâkimiyeti altına aldı. Neticede Hsiung-nular iki kısma bölünmüş oldu. Bir tarafta Han Hanedanı'nın müttefiki meşru hükümdar, diğer tarafta asi ve yabancı yardımı istemeyen Chih-chih hüküm sürüyordu (Brion 2018, s. 41).

Askerlik dehası büyük, politika yanı ise zayıf bir lider olarak dikkat çeken Chih-chih *Ch'an-yü*, batıda, İran'ı, doğuda Doğu Türkistan'ı, güneyde Batı Türkistan, Afganistan, Yüeh-chihleri ve dolayısıyla da Kuzey Hindistan'ı içine alabilecek bir imparatorluk tasarlıyordu. Bu tasarısını başarıya ulaştırmaktaki en büyük rakibi yine kendisiydi. Çünkü bir lider olarak duygularını gizleyemiyor ve kalkıştığı olayların sonucunun nereye varabileceğini düşünemiyordu (Ögel 2015, s. 161).

Hsiung-nu boylarının idaresinde geniş bir tecrübe kazanmış olan Chih-chih, halk ile de kaynaşabilmişti. Topraklarında birlik ve düzeni sağlamıştı. Çin'deki kardeşi Hu-han-yeh'den de korkmuyordu (Ögel 2015, s. 147). Chih-chih *Ch'an-yü*, Hu-han-yeh'nin Han devletine tabi olduğunu, ordusu zayıfladığı için eski yerlerine dönemeyeceğini düşünerek, Hsiung-nuların batıda kalan sağ bölge topraklarını ele geçirmek istedi. Yolda İ-li-mu *Ch'an-yü*⁶ ile karşılaşan Chih-chih, onunla savaşa girdi ve İ-lu-mu'yu öldürdü. İ-li-mu'nun elli bin kadar askerini de kendisine kattı (M.Ö. 49) (Onat vd. 2015, s. 57).

Chih-chih *Ch'an-yü*, Han Hanedanı'nın Hu-han-yeh'ye asker göndererek yiyecek yardımı yaptığını duyunca sağ bölge topraklarında kalıp buraya yerleşti. Wu-sunlarla⁷ müttefik olmak için elçi gönderdi ancak Çin'in Hu-han-yeh'yi desteklediğini öğrenen Wu-sunlar, Çin'den çekindikleri için Chih-chih'nin elçisini öldürerek cevap verdi. Chih-chih,

⁵ Bu yöntemle Hsiung-nular, çocuklarını yolladıkları devlete karşı barışçı bir tutum takındıklarını gösteriyorlardı. Barışa ve iyi ilişkilere teminat olarak ise *Ch'an-yü*lerin çocukları rehin olarak yollanıyordu.

⁶ Daha önce Hu-han-yeh'nin hizmetinde bulunan T'u-ch'i *Ch'an-tü*'nün küçük kardeşi de sağ bölge topraklarına kaçmış ve iki ağabeyinin geride kalan binlerce askerini toplayarak, kendisini İ-lu-mu *Ch'an-yü* ilân etmişti (Onat vd. 2015, s. 57).

⁷ Wu-sunlar hakkında detaylı bilgi için bkz. (Onat 2012, s. 44-56; Taşağıl 2013, s. 17-28; Eberhard 1996, s. 104-105; Gumilev 2002, s. 166-167).

elçisi geri dönmeyince Wu-sunlar üzerine yürüdü ve onları yenilgiye uğrattı (M.Ö. 49). Ardından batıda Chien-k'unlara⁸, kuzeyde Wu-chiehlere ve Ting-linglere⁹ boyun eğdirdi. Chih-chih Chien-k'un'ların bulunduğu yeri¹⁰ kendisine *başkent* yaptı (Onat 2012, s. 58; Ögel 2015, s. 148; Gömeç 2012, s. 169-170; Gumilev 2012, s. 184). Chih-chih, böylece Batı Asya'yı kuzeyden güneye kadar, hâkimiyeti altına almış oldu (M.Ö. 49) (Ögel 2015, s. 148).

Chih-chih *Ch'an-yü*, M.Ö. 49'dan sonra adeta ikinci bir Mo-tu gibi hareket ediyordu. Batı akınında ele geçirdiği yerler Mo-tu'nun ele geçirdiği yerlere benzerlik gösteriyordu. Chih-chih, bir Batı Hsiung-nu Devleti kurma yoluna girmişti. Mo-tu nereye gitmişse ve ne yapmışsa, o da öyle yapıyordu. Fakat arkasında fırsat kollayan Han Hanedanı ve kardeşi Hu-han-yeh, onun daha uzaklara gitmesini zorlatıyordu (Ögel 2015, s. 147). Batıda girdiği bir savaş esnasında iki ateş altında kalma riskindeydi. Doğudan gelen Han ve himayesindeki Hu-han-yeh'nin ordusu tarafından gafil avlanabilirdi.

Anlaşıldığına göre Chih-chih, çok sert bir karaktere sahipti. Ayrıca plânladığı geleceğe göre adımlar atmıyordu. Bunun en büyük örneği ise Çin elçisini öldürerek Han Hanedanı'nın düşmanlığını kazanmasıdır (Ögel 2015, s. 150). Han Hanedanı'nın desteğinin Hu-han-yeh'nin arkasında olmasından dolayı Çin'e karşı nefret besleyen Chih-chih *Ch'an-yü*, M.Ö. 48 yılında önceden Han sarayına rehin olarak yolladığı oğlunun geri gönderilmesi için bir mektup yazdı. Çin imparatoru mektubu olumlu karşıladı ve oğlunu götürmesi için Ku Chi'yi görevlendirdi. Chih-chih *Ch'an-yü*, bilinmeyen bir nedenle oğluna eşlik eden Çin elçisini ve elçilik heyetinin diğer üyelerini öldürdü (Onat vd. 2015, s. 58; Gumilev 2002, s. 184-185; Gömeç 2012, s. 166). Öfkesine hâkim olamayan Chih-chih *Ch'an-yü*, kendisini büyük bir riske atmış oldu. Elçiyi öldürmenin kendisine en ufak bir çıkarı olmadığı gibi arasında henüz resmi bir savaş olmayan Han Hanedanı'na savaş ilân etmiş oluyordu.

Chih-chih, elçiyi öldürmekle Han Hanedanı'na ihanet etmiş olduğunun farkındaydı. Ayrıca Hu-han-yeh'nin günden güne güçlenmesi ile Çin tehlikesinin yanına küçük kardeşi Hu-han-yeh tehlikesi de eklenmişti. Çinliler M.Ö. 43 yılında Hu-han-yeh'nin ordusunun yaptığı başarılı sürek avını güçlendiklerinin ispatı olarak gösteriyorlardı. Hu-han-yeh'nin halkı artık kuzeye dönmek istiyordu. Bütün tehlikelere karşı Han Hanedanı, Chih-chih'yı arkadan kuşatmak için bu Hsiung-nuları bir antlaşma yaparak yurtlarına gönderdi (Ögel 2015,

⁸ Chien-k'unlar hakkında detaylı bilgi için bkz. (Taşağıl 2013, s. 14).

⁹ Ting-lingler hakkında detaylı bilgi için bkz. (Taşağıl 2013, s. 7-13).

¹⁰ Chien-k'unların bulunduğu yer doğuda Ch'an-yü'nün merkezine 7000 li (~2905), güneyde Chü-shih şehir devletine 5000 li (~2705 km) uzaklıktaydı (Onat vd. 2015, s. 58).

s. 150). Antlaşma Hsiung-nu geleneklerine göre yapıldı¹¹. Bundan dolayı antlaşmayı yapan Çin elçileri, Han sarayında çok ağır bir şekilde suçlandı ve hatta ölümle cezalandırılmaları istendi. Antlaşma metni ise şöyleydi:

“Bugünden ta gelecek zamanlara kadar, Çin ile Hsiung-nular, tek bir aile gibi birleşmişlerdir. Nesillerden nesillere kadar, karşılıklı olarak ne birbirlerini aldatacaklar ve ne de birbirlerine akın yapacaklardır. Haydutluk ve yağma yapanlar olursa, karşılıklı olarak haber verecekler, yapanları cezalandıracaklar, mal kayıpların da ödeyeceklerdir. Eğer dışarıdan bir akın olursa her iki taraf da ordularını alacak ve karşılıklı olarak yardım edeceklerdir. Kim olursa olsun, ister Çin, isterse Hsiung-nular olsun, bu antlaşmayı ilk defa kim bozmaya cesaret ederse, o Tanrının belasına uğrasın ve Tanrıdan yardım ile şefaahat bulmasın. Şimdiden sonra, nesillerden nesillere, torunlardan torunlara kadar, herkes bu antlaşmaya bağlı kalsın.” (Onat vd. 2015, s. 59).

Çin ve küçük kardeşi karşısında zor durumda olan Chih-chih *Ch’an-yü*’nün imdadına K’ang-chü (Semerkand) Kralı yetişti. K’ang-chü Kralı, Chih-chih’nin gücünden yararlanarak, hem Wu-sunları ezmek hem de kendi sınırlarını genişletmek için, *Ch’an-yü*’yü davet etti. Chih-chih bu haberi alınca çok sevindi ve kralın yanına gitti. Ancak talihsizlikler Chih-chih’nin peşini bırakmıyordu. Chih-chih’nin halkının çoğu yolda ayazdan hayatını kaybetti. K’ang-chü’ye ulaşanların sayısı yalnızca üç bindi (Onat vd. 2015, s. 60; Gumilev 2002, s. 185; Gömeç 2012, s. 169-170). Chih-chih’nin kötü kaderini çizen ve en başta gelen sebeplerden biri de soğuktan yediği bu darbe olmuştu (Ögel 2015, s. 156).

Chih-chih, geçmişteki hatasından yani “Çin elçisini öldürme” olayından ders almamış olacak ki K’ang-chü *Kralı’nın* bir protokol hatası yüzünden *kralın* kızı ve adamlarını ırmağa atarak öldürdü. Bu davranışın altında yatan neden ise Chih-chih’nin kendisini büyük bir hükümdar, K’ang-chü *Kralı’nı* ise küçük bir *bey* olarak görmesiydi. Aslında bu davranışlarıyla Batı Türkistan’da kendisine karşı nefret oluşturmaktan daha öteye gidemiyordu (Ögel 2015, s. 158; Gumilev 2002, s. 186; Gömeç 2012, s. 171).

Chih-chih burada kendisine küçük bir kale yaptırdı. Surları yaptırmak için halkı topladı. Beş yüz kişiyi bütün gün çalıştırarak iki yılda bitirdiği kalenin dışı, Avarlar ve diğer

¹¹ Han Ch’ang ve Chang Meng, Ch’an-yü ve devletin ileri gelenleri ile birlikte Hsiung-nuların Nuo Nehri’nin doğusundaki dağa çıkmışlar, bir kır at kurban etmişlerdir. Ch’an-yü bıçağıyla altından bir parça kazıyarak içkiye katıp kaşıkla karıştırmıştı. Leo-shang Ch’an-yü tarafından esir alınıp öldürülen Yüeh-chih kralının kafatasından yapılmış kap içine konan bu içkiyi birlikte içerek kan andı yapmışlardı (Onat vd. 2012, s. 59; Taşağıl 2013, s. 17-28; Gömeç 2012, s. 167; Gumilev 2002, s. 185).

Türklerin yaptıkları gibi yüksek ağaçlı çitler ve ağaç kuleler ile çevrildi. Bunun ortasına ise çamurdan yapılmış surlar ile çevrili bir iç kale yerleştirdi. Anlaşıldığına göre surların ortasında bir de tepecik vardı. Hsiung-nu atlıları kaleden inerek dışarı çıkıyorlardı (Ögel 2015, s. 158; Gumilev 2002, s. 186).

Chih-chih *Ch'an-yü*, her şeye rağmen az zamanda batı, güney ve doğudaki devletleri ezerek, vergiye bağlamıştı. O buradan yola çıkarak doğuya ve batıya doğru hareket ederek, yeni bölgeleri hâkimiyeti altına almayı hedefliyordu. Ayazdan kurtulan üç bin kişi ile K'ang-chü'ye geldiğini bildiğimiz Chih-chih'ya Hsiung-nulardan yeni katılımların olması muhtemeldir. Çin'den kuzeye çıkan Hu-han-yeh'den çekinen Hsiung-nu beylerinin, Chih-chih'nın peşinden gitmeleri olası bir durumdur. Zira Chih-chih'nın üç bin Hsiung-nu ile bütün bunları başarması oldukça güç görünmektedir (Ögel 2015, s. 161; Gumilev 2002, s. 186; Gömeç 2012, s. 172).

M.Ö. 36'da Chih-chih ile savaşmaya gelen Çin generali Ch'en T'ang tuttuğu raporda şunları belirtiyor:

“Başlangıçta, Batı memleketleri Hsiung-nulara bağlıydı. Şimdi de Chih-chih Ch'an-yü, gücü ile ününü, artık ta uzaklara kadar duyurmuştur. Tanrı Dağları'nın batısındaki Wusunlar ile Fergana'ya yavaş yavaş giriyor, onlara zarar veriyor ve rahatsız ediyor. Semerkant Krallığı için ise sürekli olarak plânını geliştiriyor ve bu devleti, buyruğu altına almak istiyor. Eğer bu iki devleti buyruğu altına alabilirse, bundan sonra kuzeyde İli bölgesine hücum edecektir. Batıda, İran'ı alacak; Herat ve Hindistan'ın kuzeyindeki Yüeh-chihlara uzanacaktır. Birkaç yıl sonra da Çin tesiri altında bulunan, Doğu Türkistan'daki surlarla çevrili şehir devletleri için, tehlikeli bir durum doğacaktır!” (Ögel 2015, s. 161-162).

CHIH-CHIH CH'AN-YÜ'NÜN SON SAVAŞI

Han Hanedanı hükümdarı Yüan-ti (M.Ö. 49-M.Ö. 33), öldürülen elçiyi unutmadı. Cesetlerini aramak için, Chih-chih'nın yanına üç elçi gönderdi. Chih-chih, elçileri görünce çok kızdı, onları azarladı. Çin imparatorunun mektubunu kabul etmedi. Sonradan çevresi ile görüşmüş olacak ki, Çin imparatoruna bir mektup yazdı. Mektubunda, “burada çok zor ve sıkıntılı bir durumda olduğunu” bildirdi. Çin imparatorunun kendisini korumasını ve oğlunu Çin sarayına hizmet için göndermek istediğini bildirdi.” Öldürülen elçilerin intikamını almak için K'ang-chü'ye giden Çin askerleri ona, alay edercesine, “*Seni sıkıntılı durumdan kurtarmak için geldik*” diyeceklerdi (Ögel 2015, s. 162; Gumilev 2002, s. 187).

Çin ordularının K'ang-chü'ye kadar yürümesinin en büyük nedenleri ise öldürülen elçinin intikamının yanı sıra Çin generallerinin, imparatora yazdıkları mektuplarda, Chih-chih'nın, Batı Türkistan ve çevresindeki devletleri Çin'e karşı güç birliğine hazırladığını söylemeleridir (Ögel 2015, s. 162; Gumilev 2002, s. 186).

Ch'en T'ang adında kabiliyetli ve iyi eğitim görmüş Çinli bir asker, bilinmeyen bir nedenle Han sınırlarının batı ucuna sürgün edilmişti. Ch'en T'ang güçlenmek istiyordu. Amacını gerçekleştirmek için Chih-chih'yı hedef seçmişti. Onun kellesini Han hükümdarına teslim edip özgürlüğünü kazanmak istiyordu. Han Hanedanı'nın *Batı Ucu Valisi* Chih-chih'yı öldürmesine izin veremeyince sahte bir buyruk hazırlayıp asker topladı (Gumilev 2002, s. 187).

Han Hanedanı'nın büyük birlikleri yapılan plânlar doğrultusunda Ku-mo'dan¹² yola çıktılar. Kuzey yolunu izlediler. Wu-sunların başkenti Ch'ih-ku'ya¹³ girdiler. Ondan sonra Wu-sunların içinden geçtiler. K'ang-chü Krallığı sınırı üzerindeki Tien Denizi'nin (Issık Göl) batısına geldiler (Ögel 2015, s. 168).

K'ang-chü Krallığı'nın doğu sınırlarına girdikten sonra General Ch'en T'ang, Çin askerlerinin yağma yapmalarını yasakladı (Ögel 2015, s. 169). K'ang-chü Krallığı'nın soylu kişilerinden iki kişi yakalandı. Bunlar, kılavuz olarak kullanıldı. İkisi de Chih-chih'ya çok kızıyordu. O yüzden Chih-chih hakkında ne biliyorsa Han Hanedanı generallerine söylediler (Ögel 2015, s. 169).

Ertesi gün Çin ordusu yeniden hareket etti. Chih-chih'nın kalesine 96 li (~48 km) kalınca Han Hanedanı Generali'nin emri ile Han ordusu durdu ve kamp kurdu. Chih-chih, Çin ordusunu görünce bir elçi göndererek sordu:

-“Çin ordusu ne için geliyor?”

Çinli General de elçiye şöyle dedi:

“Chih-chih Çin İmparatoruna yazdığı mektubunda, burada sıkıntılı ve güç durumunda bulunduğunu, bunun için de haşmetli Çin'e bağlanmak ve kendisinin Çin Sarayı'na gelmek istediğini bildirmişti. Ch'an-yü, imparatorumuzun merhametine sahip olabilmıştır. Böylece büyük devletinizi de bırakmış olacaksınız! Ayrıca K'ang'chü Krallığı'nın istekleri karşısında

¹² Ku-mo bugünkü Aksu'dur. Batı Türkistan'ın güneyinde kalan toprakları oldukça verimli bir bölgedir (Onat 2015, s. 26; Gumilev 2002, s. 132; Taşağıl 2017, s. 34).

¹³ Wu-sunların başkenti Ch'ih-ku, “Kızıl Vadi” anlamındadır. Wu-sunlar Hsi-yü'deki göçebe halklar arasında en acaip görünümüne sahip olanlardı. T'ang döneminde yeşil gözlü, kızıl saçlı, uzun saçlı maymuna benzeyen Hu'lar aslında onların soyundan gelmektedir (Onat 2012, s. 45; Taşağıl 2013, s. 17).

da diz çökmeniz gerekecektir. Ayrıca komutanım Ch'an-yü'nün karısı ile çocuklarını da beraber götürmemi emretti. Ch'an-yü'nün çevresini korkutup, ürkütmek istemiyorum. Bunun için surların altına gelmiyorum ve uzakta duruyorum.” (Ögel 2015, s. 169).

Bundan sonra elçiler karşılıklı olarak birkaç defa gelip gittiler. Ta ki Askeri Vali Kan Yen-shou ve yardımcısı Ch'en T'ang, kesin olarak şöyle konuşuncaya kadar:

-“Biz, Ch'an-yü için çok uzaklardan buraya kadar geldik. Şimdi biz buradayız. Fakat hâlâ ne bir Hsiung-nu Beyi ve ne de devlet büyüğü, Çin generallerini ziyaret etmek ve isteklerini öğrenmek için bize gelmedi! Nasıl oluyor da Ch'an-yü, bizim buraya geliş amacımızı gözden uzak tutuyor ve konukseverliğin gereklerini yerine getirmiyor? Ordumuz çok uzak bir yoldan geldi. İnsanlar ve hayvanlarımız kuvvetten düştü. Yiyeceğimiz bitmek üzere, elimizdekilerle geri dönmeye korkuyoruz. Bunun için Ch'an-yü, bize gelmeli ve akıl vermelidir!” (Ögel 2015, s. 170).

Çin ordusu, Talas Nehri'nin yukarısındaki Chih-chih'nin surlu şehrine geldi. Şehre 8 li (~4 km) kala bir yerde durdu ve orada bir kamp kurdu. Savaş düzenine girdi. Bu sırada Chih-chih, surların üzerinde görüldü. Beş renkli bayrağını surlar üzerine dikmişti. Birkaç yüz zırhlara bürünmüş asker de surların üzerinde duruyordu. Yüzden fazla atlı da geldi ve surdan aşağı indi. Yüzden fazla yaya asker de kapıya geldi. Balıksırtı şeklinde arka arkaya dizildiler. Silah kullanmaya hazır bir durumda durdular (Ögel 2015, s. 170; Gumilev 2002, s. 187-188; Gömeç 2012, s. 172).

Surların üzerinde duran karakol erleri, Çin ordusuna, “savaşa gelin” diye bağırmaya başladılar. Yüzden fazla atlı, atlarını karargâha doğru sürdüler. Arbaletlerin okları gerilmiş olan okçuları ellerine birer renkli ok alarak atışa hazır olarak durdular. Bundan sonra gönderilen okçu birlikleri ile kapıda toplanmış olan atlı ve yaya birliklerin hepsi dönerek içeri girdiler (Ögel 2015, s. 170; Gumilev 2002, s. 188; Gömeç 2012, s. 172).

Çin generalleri ordularına emir verdiler. Bu arada davul sesleri duyuldu. Hepsi duvarların diplerine yığıldılar. Şehri dört yandan kuşattılar. Chih-chih tarafından kalenin her deliği ve her çukuru korunmuş ve kale kapısı ile diğer kapılar da tutulmuştu. Ön tarafa tahta perdeler yerleştirilmişti. Onun arkasında da arbalet yayları ile mızraklar dizilmişti. Çin okçuları, şehrin ortasındaki tahta kuleler üzerindeki Hsiung-nu askerlerine ok attılar. Bunun üzerine kulelerin üzerindeki askerler acele olarak aşağı kaçtılar. Toprak duvarın dışında ayrıca bir ağaç duvar daha vardı. Bu ağaçtan yapılmış surlardan, bu ağaç kaleden ok atılıyor ve

böylece dışarıdakileri yaralıyor veya öldürüyorlardı. Bunun üzerine ağaç duvarlara ateş atıldı ve bunlar yakıldı. Birkaç yüz atlı ateşten kurtulmak için dumanın içinden kaçarak dışarı çıktılar. Onlar da hemen ok yağmuruna tutularak öldürüldüler (Ögel 2015, s. 171-172; Gumilev 2002, s. 188-189; Gömeç 2012, s. 172-173).

Chih-chih, Çin ordusunun hücumu geçtiğini duyunca, dışarı çıkıp kaçmak istedi. Fakat K'ang-chü Krallığı'nın halkının kendisini sevmediğini ve Çin ile gizli olarak iş birliği yaptığını düşündü. Ayrıca Wu-sunlar ile diğer Türkistan devletlerinin ordularının da hep birlikte kendisine karşı harekete geçtiklerini duydu. Bunun üzerine kendisine tek bir çıkış yolu bile bulamadığını anladı. Şehirden çıkıp kaçmak için hazırlanmışken geriye dönüp askerlerine şöyle dedi:

“- En iyisi burada kalıp savunmaktır. Çin ordusu, çok uzaklardan geldi. Bunun için uzun zaman savaşa dayanamaz.” (Ögel 2015, s. 172).

Chih-chih savunmaya karar verdikten sonra zırhlarını giydi ve kuleye çıktı. Kulede Chih-chih'nin yanında kadınlarda yer alıyordu. Dışarıdaki düşmana ok yağdırmaya başladılar. Bu sırada Chih-chih burnundan yaralandı. Kadınların da çoğu ölüp aşağı düştüler. Bunun üzerine Chih-chih atına bindi ve savaşı bırakarak kadınların konakladığı odaya girdi (Ögel 2015, s. 172).

Şafak sökerken karargâhın dört yanında alevler yükselmeye başladı. Çin askerleri ile subayları, zafer çığıllıkları atarak hücumu geçtiler. K'ang-chü Krallığı'nın askerleri geri çekildiler. Çin ordusu dört yandan hücumu geçti. Hep birlikte, topraktan yapılmış surların içine girdiler. Çin askerleri Chih-chih'nin bulunduğu odayı ateşe verdiler (Ögel 2015, s. 173). Askeri Vali Kan Yen-shou ve yardımcısı Ch'en T'ang başarılı olmuş Chih-chih *Ch'an-yü'nün* başını keserek onu öldürmüşlerdi (M.Ö. 36) (Onat vd. 2015, s. 61; Ögel 2015, s. 173). Chih-chih'nin hanımları ve büyük oğlu dâhil bin beş yüz kişinin daha kellesi vurulmuştu. Binden fazla kişi de teslim olmuştu (Gumilev 2002, s. 188-189; Gömeç 2012, s. 172-173).

Savaş başlamadan kaleden çıkan askerlerin yaptıkları gösteriler, Hsiung-nular ile Gök Türklerin ve hatta daha sonraki Türklerin savaş taktiklerini bilenler için çok yabancıdır. Savaş başlamadan önce yüz kadar ağır zırhlar giymiş asker, surların üzerinde duruyordu. Bilindiği üzere ağır zırh giyme geleneği, Orta Asya kavimlerinde yoktu. Hsiung-nular hafif atlı birliklere dayanırdı. Chih-chih askerlerinden bazılarını eski Batı Türkistan, İran ve belki de eskiden Batı Türkistan'da oturmuş olan eski Yunan kolonilerinin giyimlerini taklit ederek

giydirmiş olabilirdi. Yine savaş başlamadan önce, yüz kadar Hsiung-nu atlısı ile yaya askeri, surların dışına çıkarak, geçit resmine benzer bir gösteri yapmışlardır. Bu genel olarak atlı Hsiung-nu ve Türk kavimlerinde görülmeyen bir şeydir (Ögel 2015, s. 165-166; Gumilev 2002, s. 188).

Bu savaşın renkli motiflerinden biri de Hsiung-nu kadınlarıdır. Hsiung-nular ile atlı kavimlerin akınlarında kadınları da birlikte giderdi. Ancak kadınlar arka cephede ve ağırlıklar arasında yer alırdı. Chih-chih burada, Hsiung-nu kadınları ile birlikte surların üzerine çıkıp düşmana ok atar görünmektedir (Ögel 2015, s. 165-166; Gumilev 2002, s. 188).

CHIH-CHIH CH'AN-YÜ NEDEN KAYBETTİ?

Chih-chih, yaptırdığı kalesine çok güvenmişti. Kendisine gönderilen Çin elçilerini öldürmek bir yana şimdi de Çin Sarayı ile batıda bulunan Çin generallerini akın ve savaşa zorlamak için elinden ne gelirse onu yapmıştı. Savaş başlayınca ve kalede sıkışıp kalınca da korkmuştu (Ögel 2015, s. 164).

Bahaeddin Ögel'e göre Chih-chih'nin sonunu hazırlayan tek sebep, kendisine bir kale yaptırıp ve Çin ordularına karşı da bu kale içinde savunmaya girmiş olmasıdır. Bilindiği üzere Hsiung-nularda ve Gök-Türklerde kale yapmak ve kale savunmasına girmeye sıcak bakılmıyordu. Yerleşik hayata geçme de Chih-chih'yi yok eden sebeplerden biridir. Chih-chih ve halkı hayvancıydı. Yerleşme belki sınırlı olabilirdi (Ögel 2015, s. 164). Türkleri dinamik ve teşkilatlı bir yapı hâlinde tutan konar-göçer hayat tarzını korumak işte bu yüzden önemliydi. Surların içine giren Chih-chih ve halkı Han ordusuna hazırlıksız yakalanmıştı. Kale savunmasında tecrübeli olmadıkları için de bozguna uğramışlardı. Bu olayın üzerinden geçen yüzyıllar sonrasında bile II. Gök-Türk Kaganı, Bilge Kagan, şehirlerin etrafını duvarlarla ve kalın surlarla çevirmek istediğinde Tonyukuk, yerleşik hayatın Türklerin hayat tarzına uygun olmadığı belirterek karşı çıkacaktı (Taşağıl 2013, s. 168).

M.Ö. 36 yılında gerçekleşen kuşatmada ölenlerin sayısına bakılırsa, Hsiung-nu soyundan gelen askerler pek fazla değildi. Chih-chih, Altay'lardan Batı Türkistan'ın kuzeyine inerken sert bir soğukla karşılaşmış ve halkının büyük bir bölümü soğuktan ölmüştü. Batı Türkistan'a ancak üç bin kişi ile gelebilmişti. Bu kadar az sayıdaki Hsiung-nu halkı ve askerleriyle Batı Türkistan'ın kuzeyindeki sık ve zengin şehir bölgelerinde kendisi ve dostları için büyük bir başarı sağlamıştı. Batı Türkistan'ın kuzeyinde bulunduğu altı veya yedi yıl içinde belki kuzeyden daha sonra gelmiş olan Hsiung-nular da ona katılmıştır. Chih-chih,

kendisinin yaptırdığı kalesinde savaşırken, onunla birlikte askerleri de ölmüştü. Chih-chih ve diğer Hsiung-nu büyükleri dâhil bin beş yüz on sekiz kişi ölmüş ve yüz kırk beş kişi de esir alınmıştı. Bin kişi de Çin ordusuna teslim olmuştu. Komutanların hepsinin Hsiung-nu olup olmadığı da karanlıktır. Bu duruma göre Chih-chih, iki bin veya üç bin asker ile Çin ordusuna karşı savaşmıştı. Zaten daha fazlası da bu kaleye sığmazdı (Ögel 2015, s. 164).

Ne yazık ki ne Çin, ne Roma ne de Yunan kaynakları Chih-chih'dan sonra ne olduğu hakkında bir bilgi vermiyor. Chih-chih'dan sonra Çin kaynaklarının susmasını Bahaeddin Ögel, eserinde De Groot'tan yaptığı alıntı ile "*Hsiung-nuların bir sütun halinde Çin yanlısı Hu-han-yeh'nin buyruğunda birleşmiş olmasına, Orhun'dan idare edilen büyük devletin Avrupa sınırlarına kadar uzanmasına ve bunun bir tarih gerçeği olmasına bağlıyordu.*" (Ögel 2015, s. 164) diyerek özetlemektedir.

Sonuç olarak kardeşi Hu-han-yeh'nin, Çin'deki Han Hanedanı'na sığınması ile omuzlarına bozkırdaki halka liderlik etme gibi büyük bir sorumluluk yüklenen Chih-chih *Ch'an-yü'nün*, askeri ve diplomatik faaliyetleri ile ikinci bir Mo-tu olma çabası ne derecede başarılı olabilmıştır, tartışılabilir. Ancak, Orta Asya'nın kaderinde önemli bir dönüm noktası olan Chih-chih *Ch'an-yü*, güçlü Han Hanedanı'nın vassalı olmaktansa, başkaldırmayı tercih ederek Han Hanedanı baskısından, soğuktan, kıtlıktan ve savaşlardan bunalan halkı ile birlikte ömrünün sonuna kadar bağımsızlık mücadelesinden vazgeçmemiştir. Aldığı kararlarla içinde bulunduğu zor durumu daha zor bir hâle getirdiğini görsek de bir *Ch'an-yü* gibi yaşamış, doğrusu ile yanlışı ile kendi kararlarını kendisi almış, birçok bölgeye hâkimiyet kurmuş ve bir *Ch'an-yü* gibi kendi kalesini savunurken hayatını kaybetmiştir. Sert mizaçlı, başarılı bir general ancak başarısız bir diplomat olarak özetleyebileceğimiz Chih-chih *Ch'an-yü*, ölümünün üzerinden iki bin yüz yıl sonra bile verdiği mücadele ile yeni nesillere örnek olabilecek niteliktedir.

Chih-chih *Ch'an-yü*, kronolojik olarak baktığımızda Türk Devletleri tarihinin başlangıcı olarak sayılabilecek olan Hsiung-nu tarihinin önemli isimlerinden sadece biridir. Temennimiz, Chih-chih *Ch'an-yü* gibi başka *Ch'an-yülerin* de hayatlarına dair daha fazla araştırma yapılması, İslami dönem öncesi Türk tarihinin gelecek nesillere kapsamlı bir şekilde aktarılmasıdır.

KAYNAKÇA

- Brion, Marcel (2018), *Hunların Hayatı* (Çev. M. Reşat Uzmen), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Eberhard, W. (1996), *Çin'in Şimal Komşuları* (Çev. Nimet Uluğtuğ), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, Konuralp (2014), "Hunların Birinci Bölünüş Devresi Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 15, s. 13-20.
- Gömeç, Saadettin (2012), *Türk-Hun Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Gumilev, L. N. (2002), *Hunlar* (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Onat, Ayşe (2012), *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Onat, Ayşe, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, (2015), *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, 2. Baskı (Tıpkıbasım), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (2015), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Taşgıl, Ahmet (2013), *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X Asır)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Taşgıl, Ahmet, (2017), *Kök-Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür-Sanat, İstanbul.